

Recenzió

Nagy Katalin

Navracsics Judit: Egyéni kétnyelvűség

Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 3.
Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, 2010

Az *Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek* a Szegedi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kiadványsorozata, mely a korábbiaktól (*Nyelvészeti Füzetek*, illetve *Fasciculi Linguistici Series Lexicographica*) eltérően közvetlenül az aktuális kurzuskínálathoz igazodik. A sorozat életre hívását két újabb mesterszak (az Alkalmazott nyelvészet és a Nyelv- és beszédfejlesztő tanár) bevezetése motiválta. A harmadik kötet a kétnyelvűség-kutatás pszicholingvisztikai, illetőleg ehhez kapcsolódóan neurolingvisztikai és társadalmi vonatkozásait járja körül. Mivel Bartha Csilla (1999) tankönyve óta nem jelent meg újabb, a kétnyelvűséget fókuszba helyező egyetemi segédanyag Magyarországon, így több mint egy évtizedes szünet után a jegyzet valóban hiánypótlónak ígérkezik. Korábban a szerző önálló könyv formájában már részletesen ismertette vizsgálatait (Navracsics 1999, 2007), s ezekben a nemzetközi szakirodalomra is kitért, különös tekintettel Grosjean munkásságára. Az *Egyéni kétnyelvűségben* ebből következően explicit és implicit módon egyaránt megjelenik ez a két előzménymű, s így helyenként valójában nem is egy, hanem mindjárt három kötetről beszélhetünk. Éppen ezért szükséges, hogy rövid áttekintést nyújtsak a két korábbi műnek a bemutatandó jegyzethez közvetlenül kapcsolódó részéről is.

A *kétnyelvű gyermek* (1999) egy teljes fejezete taglalja a többnyelvű beszédprodukción a nyelvi síkok tükrében (uo. 107–38), egy másik pedig a kódváltás, kódkeverés jelenségét vizsgálja ugyanebben a keretben (uo. 139–58). A szerző mindkét fejezetben saját anyagot dolgoz fel: perzsa–angol–magyar többnyelvű gyermekekkel készített felvételeket. Ebben a kötetben tematikailag még igen hangsúlyos szerephez jut a kétnyelvűség társadalmi szinterek felőli megközelítése, az ezt feldolgozó fejezetek közül pedig *A kétnyelvűség kialakulásának lehetőségei* című (uo. 55–69) szinte teljes egészében átkerült a jegyzetbe.

A *kétnyelvű mentális lexikon* c. kötet (2007) a tudományterület neuro- és pszicholingvisztikai feldolgozásának lehetőségeit mutatja be. Az említett diszciplínákról nemzetközi kitekintést kapunk, melyek a könyv középpontjában álló szerzői kísérletek elméleti megalapozásaként is funkcionálnak. A részletes kutatási anyag több, mint száz oldalnyi terjedelmű (uo. 52–163), ebből a jegyzetbe már csak a végkövetkeztetések kerültek be. A szerző a neuro- és a pszicholingvisztika klasszikus, eddig megválaszolatlan alapkérdéseire (közös vagy elkülönült-e a konceptuális szint; egységes, vagy elkülönült-e a nyelvek tárolása az agyban) keres választ, s ezeket a problémákat az *Egyéni kétnyelvűségben* is részletesebben tárgyalja.

A fentebb írtak fényében már sejthető, hogy a jegyzet jelentős mértékben Navracsics korábbi munkáinak összefoglalása, különös tekintettel saját vizsgálataira. Emellett az agyműkö-

déssel kapcsolatos, nyelvészeti szempontból fontos tudnivalókat s a releváns nemzetközi, illetve hazai pszicholingvisztikai kutatási eredmények rövid összegzését is megtaláljuk benne. A mentális lexikonra és a kontaktusjelenségekre vonatkozóan nagyobb részt már korábban is ismertetett elképzeléseket mutat be a mű.

A szerző alapvetően két ellentétesnek tűnő (bár nem ellentétes, erről l. később) szempontból közelíti meg a kétnyelvűséget: vannak fejezetek, ahol a társadalom, máshol az egyén felől vizsgálja azt. Navracsics az „egyéni kétnyelvűség” fogalmának használatával jelzi a két szemléletmód közti különbséget, illetőleg mindjárt a jegyzet elején kijelenti, hogy ezzel le is határolja a bilingvizmus pszicholingvisztikájának szűkebb értelemben vett tárgyát.

A kötet nyolc, diszciplínák szerint elkülönített, gyakorlatokkal ellátott fejezetből épül fel,¹ majd kilencedikként egy szakirodalom-listával zárul. A sorozatszerkesztők láthatóan törekedtek arra, hogy elősegítsék a kötet a jegyzetként való minél eredményesebb használatát: a feladatgyűjtemény, a bibliográfia szekció, a könyv füzet nagyságú mérete, tömörsége (mindössze 112 lap) egyaránt erre utalnak. Az eredményesebb felkészülés lehetőségét kínálják a fejezetek végén található gyakorlatok, melyek nagy valószínűséggel hasonlóak a kapcsolódó kurzus számonkérése során alkalmazottakhoz. Bár a kötet elsősorban a Szegedi Tudományegyetem igényeihez igazodik, csupán a feladatsorok miatt is hasznos lehet hasonló tanegységeket meghirdető intézmények oktatói és hallgatói számára. A jegyzet minimalizmusa ugyanakkor kisebb tartalmi hiányosságokkal jár együtt. Természetesen nem várható el, hogy részletesen tárgyalja a kultúra, attitűd, identitás (egyértelmű jelentésük, illetve adekvát mérhetőségük hiányában egyébként is nehezen meghatározható) fogalmát. A szerzőtől használt kultúra-definíció azonban – lévén, hogy a kétnyelvűség s kétkultúráság kapcsolata a kötet sarkalatos pontja – szerepelhetne a jegyzetben anélkül, hogy annak kereteit szétfeszítené,² s ezzel az olvasók (hallgatók) számára is egyértelműbbé válna a szerző gondolatmenete.

Az első fejezet (9–21) a jegyzet alapfogalmait, a kétnyelvűséget s egyéni kétnyelvűséget tárgyalja. Szükségesnek tartom megvizsgálni a két terminus közti szerzői különbségtételt, hiszen Navracsics csaknem egy oldalt szentel ennek részletezésére. A kétnyelvűség definiálásakor Grosjeanra hivatkozik, miszerint „kétnyelvűek azok az emberek, akiknek a mindennapi életben szükségük van mind a két nyelvre (vagy többre), és ezeket használják is” (11). Az egyéni kétnyelvűség fogalma eredetileg azokra diszciplínákra utalna, melyek a bilingvizmust mint az individuum beszédtevékenységet (*egyéni*) hivatottak vizsgálni. A szerző ezt továbbgondolva azonban az egyéni kétnyelvűséget olyan állapotnak tekinti, ami a család vagy az egyén döntésének eredményeképpen jöhet létre, társadalmi nyomástól függetlenül, kisebbséghez tartozás nélkül (9). Ha összevetjük a fenti meghatározást a fejezet egyéb pontjaival (9–10), az nemcsak e kijelentés fenntarthatóságát kérdőjelezi meg, de egyben rávilágít a jegyzet kétnyelvűség-megközelítésének alapvető problémájára is. Navracsics annak ellenére, hogy az egyént a társadalom részeként értelmezi, kijelenti, hogy „kétnyelvűvé válhat az egyén úgy is, hogy nem tartozik nyelvi kisebbséghez, hanem egyéni kétnyelvű (...). Ez az állapot többnyire a család vagy az egyén döntése, nincs társadalmi nyomás” (uo.; kiemelés tőlem: N.K.). Ezt kö-

¹ Mivel az egyes tudományterületek közötti határ sem húzható meg élesen, a fejezetek között is előfordulnak átfedések.

² Kisebbsé utánaolvasással egyébként *A kétnyelvű mentális lexikon*ból kiderül, hogy a hudsoni hármasság felosztású tudás- és kultúrafogalmat használja, mely kimondja, hogy létezik kultúrától független, egyéni tudás, mely minden individuum sajátja (l. 2007: 54). Ez a szemlélet szolgál elméleti alapjául a szerző kétnyelvűség-felfogásának, vagyis, hogy a „kétnyelvűség és kétkultúráság nem feltétlenül jár együtt”, illetve „vannak kétnyelvű, de egykultúrás egyének” (2010: 10; vö. Navracsics 1999: 20–1 és 2007: 53–4).

vetően az egyéni kétnyelvűvé válás motivációjaként említi a házasságkötést, a külföldi tartózkodást, megélhetési és érvényesülési szempontokat, egyszóval csupa olyan példát, melyek mindegyike társadalmi nyomásként értelmezhető. A szerző természetesen nem tud az egyéni kétnyelvűvé válás olyan példájával szolgálni, mely függetleníthető lenne a társadalomtól, mely közeg a nyelvelsajátítás alapfeltétele. Bár a problémát két fejezeten keresztül tárgyalja (l. *A kétnyelvűvé válás lehetőségei*: 29–34, illetve *A nyelvi attitűd és az identitás kérdései a kétnyelvűségben*: 97–108), mégsem talál rá arra az értelmezési keretre, melyben egymást feltételezve ragadható meg az egyéni nyelvhasználat és a társadalom. A kettő vizsgálatának kizárólagossága csupán látszólagos, mely a szociolingvisztika nem diszciplínaként (vö. 9), hanem paradigmaként³ való értelmezésével (Sándor 1999, Kis 2003, Cseresnyési 2004: 18–23) feloldható lett volna.

Mivel a szerző egyéni kétnyelvűség-felfogása megengedi, hogy az egyéni döntéseket a társadalomtól függetlenként, vagyis belülről motiváltként értelmezzük, az egyes beszédjelenségeket, például a kódkeverést a beszédprodukciónak autonóm működésével magyarázza (90). Szemlélete ezért részben chomskyánus elképzelésekkel rokonítható, annak ellenére (vö. uő 1999: 183), hogy maga is szívesebben érvel a holista funkcionális elképzelések mellett (12), melyek a rendszerelvű, analitikus megközelítésekkel szemben a használatelvű grammatikát részesítik előnyben (bővebben l. Pelyvás: 2006, a modern nyelvelméletekről pedig Ladányi 2005). A hetedik fejezetben (85–95) bemutatott, kontaktusjelenségeket magyarázó modellek azonban (4-M modell, Absztrakt-szint modell: 91) a beszédprodukciónak pragmatikai meghatározottságát figyelmen kívül hagyva csupán a mikroszintű transzformációs folyamatok megragadására fókuszálnak. Az egyén beszédviselkedésének vizsgálatához pedig olyan modellre lenne szükség, mely következetesen figyelembe veszi a nyelvvel kapcsolatos összes szerveződési szintet, beleértve a társadalmat is, hiszen enélkül a funkcionalista holisztikus megközelítés is lehetetlen (vö. 12).

A mentális lexikon⁴ (ötödik fejezet, l. 56–84) a pszicholingvisztika olyan problematikus területe, melynek már a definiálása sem egységes, s működésével kapcsolatban jobbra csak feltételezések állnak rendelkezésünkre. A szerző Aitchinson meghatározását tartja a legelfogadhatóbbnak, mely szerint a lexikon „átvezető tároló a forma és a jelentés között (...) minden nyelvi szint – a fonológiától a szemantikáig – megtalálható benne” (54, illetve 2007: 93). A szerző saját kutatásait is erre az elképzelésre építette. A fejezet további részében vizsgálatai végkövetkeztetéseiről ad számot, mely szerint a kétnyelvű mentális lexikonban a konceptuális szint közös, vagyis a szemantikai reprezentációk nyelvtől függetlenek.⁵ A nyelvek tárolásával kapcsolatban bizonyíthatónak találta, hogy a kétnyelvűek esetében a nyelvek tárolása közös, illetve, hogy „a makrotervezés nyelvtől független, a mikrotervezés nyelvspecifikus” – ez utóbbi elképzelése Green álláspontjával rokon (57, illetve 2007: 94). A mentális lexikon ren-

³ Sándor (1999) a *társasnyelvészet* műszó bevezetését javasolja a *szociolingvisztika* terminus helyett. L. még Kis (2003) és Fehér (2011) társas-kognitív meghatározottságú nyelvfelfogását, mely hasonló elméleti alapokon nyugszik.

⁴ Az elvégzett Stroop-, szóasszociációs- és szófelidézési tesztek részletes leírása *A kétnyelvű mentális lexikonban* található, a jegyzet csupán az elméleti háttér és a szerző kísérletsorozatának végkövetkeztetéseit adja (60–5).

⁵ A mentális lexikonban olvasható a teljes vizsgálati anyag, s a szerző következtetéseit (l. 2007: 72–92). Pléh és Fekete (2008) a nyelv és gondolkodás kapcsolatát biológiai szempontból vizsgáló tanulmánya pedig értékes adalékokkal szolgál a nyelvi relativizmus vs. univerzalizmus vitához, illetve az idegrendszeri plaszticitás és nyelvhasználat összefüggéseire.

dezettségével kapcsolatban arra a megállapításra jutott, hogy a különböző nyelvek eltérő struktúrája erre hatással lehet: „a magyar nyelven lehívott válaszok szófajuk szerint sokkal változatosabbak, mint a másik nyelvből lehívott válaszok: ennek oka a lexikai ekvivalens szavak megléte” (64, illetve 2007: 162).

A korai és késői nyelvelsajátítás közti különbségekre a második fejezetben (21–6) is kitért: széles körben elfogadott nézet, hogy az előbbinél a paradigmatis, míg az utóbbinál a szintagmatikus kapcsolatok dominálnak a lexikon strukturáltságát illetően. A nyelvelsajátítás időpontja továbbá különbözőséget mutat a procedurális és deklaratív memóriák használatában (részletesen l. 25–7). A szerző szól arról is, hogy további kutatások felhívják a figyelmet az asszociatív memória rendező hatására, mely megmutatkozhat mind a lexikon, mind a nyelvtan esetében,⁶ melyek elkülönülése egyébként a másodiknyelv-tanulóknál a kutatások szerint kisebb (26). A szerző nem foglal állást az egyes kijelentések mellett- vagy ellen, hiszen ezek legtöbbször egyelőre feltételezés. A mentális lexikon szerveződésével kapcsolatban Smith hipotézise hat a legextrémebbnek, miszerint „a sekély írásmódú nyelvekben – amelyekben egy az egyhez megfeleltetés van betűk és hangok között (azaz graféma–fonéma megfeleltetés) – nincs is szükség a lexikonra, hiszen a betűk egymás utáni kiolvasása elvezet a szemantikai szinthez, megtudjuk a szó értelmét” (58). Ezzel ellentétben Lengyel szerint egyenesen két szótár épül ki, a vizuálisan és a fonetikusán kódolt lexémáké (57). Mint látható, a mentális lexikon működésével kapcsolatban sok ellentmondásos véleményt él egymás mellett, abban azonban a legtöbben egyetértenek, hogy folyton változó struktúrával rendelkeznek.

A hatodik fejezet során (71–9) beszédprodukción Myer-Scotton és Jake-féle kétnyelvű modelljét (72) mutatja be, majd saját vizsgálataira (l. 2007: 130–63) hivatkozva elemzi a produkciót s a megakadásjelenségeket. Ez esetben nem hagyja figyelmen kívül a beszélő nyelvi módjának (egynyelvű- vagy kétnyelvű), a témának, szereplőknek s a szituációnak, tehát a beszéd közegének a meghatározó szerepét sem.

A nyelvi attitűd és identitás kérdésének szenteli a nyolcadik, záró fejezetet. Ebben olyan tesztek, kísérletek ismertet, melyek az adott nyelvhez tartozó kultúra hatását bizonyítják. Az egyik feladatban például a tesztalanyok félbehagyott mondatokat kell befejeznie mindkét nyelven: „Ha a vágyaim nem egyeznek a családdal ... (japán: beköszönt a szomorúság; angol: azt csinállok, amit akarok)” (részletesebben l. 99). A fejezetben olvasható példák ismét a holisztikus megközelítés érvényességét támasztják alá, hiszen enélkül olyan tényezők figyelembevételét mulasztanánk el, melyek közvetlenül a konceptuális szintre hatva határozzák meg a beszédprodukción egészét. Több nyelv ismerete (bár Navracsics megállapításai szerint ugyan csak csekély mértékben) még fogalmi rendszerünkre, identitásunkra is hatással lehet. Egyes kutatók egészen odáig merészkedtek, hogy e képesség akár olyan elmebeli zavarokhoz is vezethet, mint a skizofrénia. „Adler (1977) szerint minden, amit a nyelv megtestésít: történelem, kultúra, földrajz, a kétnyelvűekben kétszer van jelen. A gyermek skizofrénné válik, ha érzelmeit is kétféleképpen tudja kifejezni” (99). Adler hipotézise alátámasztására több leírást tett közzé pszichés zavarokkal küszködő kétnyelvűekről. Haugen és Grosjean (s velük egyetértve maga a szerző is) az efféle jelenségeket a kétnyelvű személy negatív társadalmi megítélésével magyarázza (uo.). Sok esetben a természetes úton, kisebbségben kétnyelvűvé vált személyek társadalmi megítélése hátrányos az egyén számára.

A kétnyelvűvé válás lehetőségeit (mely szorosan kapcsolódik az attitűd és identitás kérdéséhez) a harmadik fejezetben (29–40) tárgyalja. Navracsics megkülönbözteti az ún. „elit kétnyelvűséget” is: ide azokat sorolja, akik külföldi továbbtanulás vagy munkavállalás céljából,

⁶ Ide vonatkozóan l. Fehér (2011: 121–54) nyelvszerveződés holisztikus koncepciójáról alkotott elképzeléseit.

társadalmi nyomás nélkül⁷ sajátítanak el idegen nyelveket. Azt nem indokolja a szerző, hogy az ily módon történő nyelvelsajátítást milyen szempontból tekinti elitnek. Számomra ez a megkülönböztetés megalapozatlannak tűnik, hiszen a külföldi magyar munkavállalók igen nagy része egzisztenciális gondok miatt hagyja el hazáját⁸, s a nyelvtudás hiánya miatt ezek az emberek gyakran kiszolgáltatott helyzetben találják magukat egy idegen országban.

„Nyelveket tudni nem erény, hanem alapvető emberi követelmény” (1999: 9) – olvasható Navracsics mottója *A kétnyelvű gyermekben*, s ennek szellemében íródott az itt bemutatott jegyzet is: a szerző a minél eredményesebb nyelvtanulást kívánja elősegíteni, intézményes és privát keretek között egyaránt. Kutatásai során elsősorban olyan elméleti kérdések megválaszolását tűzi ki célul, amelyek hozzásegítenek a kétnyelvűvé válás magyarázatához, emellett a könyvekben található riportok, esettanulmányok gyakorlati segítséget nyújtanak a többnyelvű gyermeket nevelő szülőknek is. A kor szerinti eltérést mutató nyelvelsajátítási folyamatokkal kapcsolatos vizsgálatok ebből a szempontból különösen fontosak, hiszen az ennek fényében alkalmazott oktatási módszerek színvonalasabb nyelvtanuláshoz vezethetnek. A szerző eredményei további kutatások szükségességére is felhívják a figyelmet, hiszen logikus feltételezésnek tűnik, hogy az életkor mellett az egyéb, ún. kemény változóknak (nem, iskolai végzettség, lakóhely) a nyelvelsajátításra gyakorolt hatásával is számolni kell.

Irodalom

- Bartha Csilla (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Cseresnyési László (2004): *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Fehér Krisztina (2011): *Útban egy más lingvisztika felé. Elméleti-módszertani problémák a 20. századi magyar nyelvészetben*. Kézirat. Letöltés dátuma: 2011. március 15. <http://mnytud.arts.klte.hu/feherk/fk-phd-mh.pdf>
- Kis Tamás (2003): *Az evolúciós gondolkodás a nyelvészetben (Összefoglaló áttekintés)*. Debrecen. Letöltés dátuma: 2011. március 15. <http://mnytud.arts.klte.hu/tananyag/nyelvkialak/dab-ea.htm>
- Ladányi Mária (2005): A grammatikalizáció kutatása és a modern nyelvelméletek. In: Oszkó Beatrix & Sipos Mária (szerk.): *Budapesti Uráli Műhely 4., Uráli grammatizáló*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 7–32.
- MTA Világgazdasági Kutatóintézet – Közép-európai Egyetem (2007): *A sikeres EU-tagság integrációs (belső) tényezői*. A magyar és az uniós munkaerőpiac összefüggései. Letöltés dátuma: 2011. április 19. http://hvg.hu/kulugy/20070405_munkaeropiac, illetve: http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/kul kapcsolati_strategia/magyar_unios_munkaeropiac.htm
- Navracsics Judit (1999): *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina.
- Navracsics Judit (2007): *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.

⁷ A külföldi munkavállalás vagy továbbtanulás véleményem szerint társadalmi nyomásnak tekinthető.

⁸ L. http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/kul kapcsolati_strategia/magyar_unios_munkaeropiac.htm, vagy: http://hvg.hu/kulugy/20070405_munkaeropiac.

Navracsics Judit (2010): *Egyéni kétnyelvűség* (Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfüzetek 3.). Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

Pelyvás Péter (2006): Rendszer-, vagy felhasználóközpontú grammatika? Előadás. *Szabad Változók* 3. Letöltés dátuma: 2011. április 19. <http://www.szv.hu/cikkek/rendszer-vagy-felhasznalokozpontu-grammatika>.

Pléh Csaba & Fekete István (2008): A nyelvi relativizmus és az idegrendszeri plaszticitás. *Magyar Pszichológiai Szemle* 63/1, 181–211.

Sándor Klára (1999): Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Galgóczy László (szerk.): *Nyelvtan, nyelvhasználat, kommunikáció*. Szeged: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 133–71.

Nagy Katalin
Debreceni Egyetem
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
Pf. 54
kataline.nagy@gmail.com